

Előszó

Az úgynevezett Közép-Európa-gondolatnak az első világháború után, majd az 1960-as évektől kezdve ismét nagy reneszánsza volt nemcsak Magyarországon, Lengyelországban, Szlovákiában vagy Csehországban, hanem nyugat-európai, sőt amerikai egyetemeken is. Az 1960–80-as években nagy formátumú gondolkodók egész sora, így a magyar Bibó István, Konrád György és Szűcs Jenő, a szerb Danilo Kiš, az olasz Claudio Magris, a litván-lengyel Czesław Miłosz vagy a cseh Milan Kundera és Jan Patočka által felvázolt, különböző kiindulásból felrajzolt, mégis egymással csodálatosan konvergáló Közép-Európa-konstrukciók mintegy ideáltípusai lettek az európaiságnak, a nemzetek közötti kiengesztelődésnek, a totalitarizmusok végső bukásában makacsul hívó demokráta magatartás követelményének és mindezek kvintesszenciájának, a föderalizmusnak. Ám a közép- és kelet-európai kommunista rezsimek bukása, a berlini fal leomlása, a Szovjetunió felbomlása felett érzett öröm nem hozta el a Közép-Európa-álmok óhajtott és remélt beteljesülését. A délszláv háborúk megkímélték ugyan a régiót – az újra puskaporossá vált Balkán pacifikációja után az érdeklődés alábbhagyott, egy kicsit elfelejtették kontinensünk e részét, mert a politikacsinálók és az elemzők figyelmét integrációs kérdések – a NATO, illetve az Európai Unió bővítése – kötötték le elsősorban, Közép-Európa eszméjének egyetlen kézzelfogható s viszonylag gyengén intézményesült eredménye lett, a V4, az úgynevezett visegrádi együttműködés. Azóta a történelem ege újra beborult – Közép-Európa értelmiségi álma, akárcsak a hozzá fűzött hajdani optimista várakozások régi és új, nagyon is valóságos szorongásoknak adták át helyüket.

Lehet, hogy mindez abból is fakad, hogy továbbra is kevéssé ismerjük egymást – a bezárkózás a nemzeti hagyományba kézenfekvő megoldás válságok idején. Ám a közös sors – elsősorban a több évtizedes totalitarizmus és a vele szembeni változatos társadalmi ellenállás tapasztalatai, a táj fenyegetettsége, a hatalmas szimbolikus értékkel felruházott természeti környezet törekenysége, így különösen Csernobil tragédiája – arra kell, hogy sarkalljon bennünket, hogy újra és újra megkíséreljük a kilépést ismeretelméleti komfortzónánk szűkös köreiből. A Közép-Európa Kutatóintézet 2019 tavaszán alakult meg a Nemzeti Közszerológiai Egyetem Eötvös József Kutatóközpontján belül. A Hatos Pál által vezetett, kis létszámú intézet elsődleges célja az, hogy – amint az küldetésnyilatkozatunkban is szerepel – a közép-európai államok és nemzetek közös történelmi és kulturális örökségének, politikai hagyományainak és jövőbeni együttműködési

lehetőségeinek multidiszciplináris vizsgálatának a fóruma legyen. Fő kutatási irányaink közé tartozik Közép-Európa összefonódó történelme, a nemzeti mozgalmak, valamint a politikai fordulatok eszme-, mikro- és kultúrtörténeti megközelítésben, a nemzet- és államépítés vizsgálata és a környezettörténet. Ezekkel a kérdéskörökkel már több intézeti kiadványunk is foglalkozott: 2021 óta jelenik meg az angol nyelvű *Central European Horizons* e-folyóirat, amelynek első két száma Közép-Európa városainak etnikai sokszínűségét és a politikai rezsimek közti kapcsolatot világította meg, 2022-ben pedig a Ludovika Egyetemi Kiadó gondozásában, a Trianon 100, MTA – Lendület Kutatócsoporttal együttműködve napvilágot látott a történelmi Magyarország felbomlásának idején keletkezett átmeneti államalakulatokat bemutató *Kérészállamok*¹ című tanulmánykötet. Az egyes kutatók továbbá rendszeresen publikálnak az NKE kiadványaiban (*Ludovika Magazin* és *Horizontok blog*), különféle szakmai és népszerűsítő folyóiratokban, de szakértői és oktatói munkát is végeznek, illetve nemzetközi és hazai konferenciákon vesznek részt.

Évkönyvünk alapvetően az intézetünkben folyó munka bemutatására tesz kísérletet, tevékenységünk egyfajta keresztmetszetét adva. Így kapott helyet a kötetben több olyan írás, amelyek korábban még csak angol nyelven jelentek meg a *Central European Horizons* várostörténeti blokkjaiban, ösztöndíjas kutatóink és partnereink tanulmányai, valamint több, releváns munkákat bemutató recenzió is. Szerkezetét tekintve a kiadvány három részből áll: az első fókusz a várostörténeti, a másodikik regionális, míg a harmadikban a táj és az ember kölcsönhatásait vizsgáló írások olvashatók.

A *Város és identitás* részt Hatos Pál, a Közép-Európa Kutatóintézet vezetőjének tanulmánya, *A város mint metafora* nyitja. A szerző a városokat, az urbanitást az ókortól a modern korig övező diskurzusokba kalauzol, felvillantva néhány toposzt e gazdag és egyre bővülő szöveg univerzumból. Ebből kiindulva teszi fel azt a kérdést, hogy a középkor óta modellként szolgáló „nyugati” város tapasztalatai mennyire érvényesek Közép-Európára, illetve régióink urbánus világa és öröksége mennyire tarthatna igényt nagyobb figyelemre különlegessége okán. Zahorán Csaba, intézetünk munkatársának írása (*„Idegen rabságban” – Az erdélyi városok két világháború közötti átalakulása magyar szemmel*) ugyancsak a várossal kapcsolatos diskurzusokat boncolgatja. A tanulmány azt mutatja be, hogy a történelmi Magyarország felbomlása és a második bécsi döntés közötti bő

¹ Szeghy-Gayer Veronika – Zahorán Csaba (szerk.): *Kérészállamok. Átmeneti államalakulatok a történelmi Magyarország területén (1918–1921)*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2022.

két évtizedben milyen módon írtak az új helyzetet elsősorban magyar identitásuk szűrőjén keresztül szemlélő szerzők a Romániához került városok fokozatos átalakulásáról, hogyan értékelték az impériumváltás óta zajló különféle folyamatokat – a lakosság összetételének módosulásától a modernizációig. Bottlik Zsolt *Megosztott városkép? Etnikai szegregáció Bosznia-Hercegovinában – A mostari eset* című dolgozata a szűkebben vett Közép-Európa határain túlra, Bosznia-Hercegovina második legnagyobb városába vezeti az olvasót. Bottlik – a szerteágazó történeti és földrajzi kontextus ismertetése után – Mostart keresztül-kasul bejárva elemzi azokat a jelenségeket és folyamatokat, amelyek a délszláv háborút követő időszakban játszódtak le a városban, és nagymértékben kihatottak a település aktuális szerkezetére és lakóinak életére egyaránt. Intézetünk volt munkatársa, Szeghy-Gayer Veronika *Emlékezetpolitika és Márai-projekt a poszt-szocialista Kassán* című tanulmányában a helyi identitás összefüggéseibe, illetve a városvezetés 1989 utáni emlékezetpolitikájába enged bepillantást. Írásában azt elemzi, hogy a kelet-szlovákiai nagyváros miért, mikor és hogyan integrálta kulturális örökségébe világhírű szülötté, a magyar Márai Sándor emlékezetét. Évkönyvünk várostörténeti blokkját Bereczki Zoltán *Space Syntax: konfiguráció a várostörténetben* című elemzése zárja, amely egy, az urbanisták által használt módszer történettudományi lehetőségeit mutatja be. A szerző az egykori Osztrák–Magyar Monarchia három városát – Miskolc, Kassa és Szabadka – magában foglaló kutatás nyomán vonja le következtetéseit.

Az évkönyv második része a *Felső-Magyarország/Szlovákia* címet viseli. Az itt közölt írások a történelmi Magyarország északi régiójáról, illetve a terület Csehszlovákia keretei között folytatódó, két világháború közötti történetéről szólnak. A térség szlovák többségű, de jelentős magyar, német, zsidó, roma és más közösségeknek is otthont adott a 19–20. században. Alica Kurhajcová immár sok éve kutatja az egykori Zólyom vármegye városait azzal a céllal, hogy feltárja a szimbolikus városi terek és a politikai fordulatok közötti kapcsolat jelentőségét, s egyben új, helyi perspektívából mutassa be a 19. századi és a 20. század eleji nemzetiesítő politika hatásait. Az *A monarchiából a köztársaságba. A hatalom szimbolikus megragadása a Zólyom vármegyei városokban az emlékművek tükrében* című tanulmányában rámutat, hogy mind a Magyar Királyság, mind Csehszlovákia megpróbálta kihasználni az emlékművek politikai vonzerejét, és egyaránt hatalmi eszközként tekintettek a felállításukra. A következő két írást Demmel József, intézetünk munkatársa jegyzi. Az *A csillagász és a törzsfőnökök. Milan Rastislav Štefánik utolsó konfliktusa Magyarországon* – ahogy a címe is utal rá – az egyik legfordulatosabb életpályát befutó szlovák történelmi

személyiség portréját egészíti ki egy érdekes adalékkal. A vasúti kocsiban lezajlott, önmagában banális, de kis híján párbajhoz vezető szóváltás ugyanis jócskán túlmutat a szereplőkön, és sokat elmond a korabeli Magyarország nemzetiségpolitikai viszonyairól. Demmel az *Egy szlovák gavallér az európai politikában* című recenziójával is közelebb hozza Štefánikot – Michal Kšíňan szlovák történész róla írt életrajzát – *A férfi, aki a csillagokkal társalgott* – ismertetve. Kšíňan alapvetően hús-vér emberként közelített a szlovák nemzeti hőssé vált csillagászpolitikushoz, lehántva róla a halála óta rárakodott mítoszok és ellenmítoszok rétegeit. Szeghy-Gayer Veronika Tost Lászlóról publikált, azóta szlovák nyelven is megjelent kötetét intézetünk ösztöndíjas kutatója, Trädler Henrietta mutatja be, főként a munka mikrotörténeti szemléletű elemzéseit, valamint az életrajzírás és a családtörténet-írás egyidejű jelenlétét értékelve. A kötet rendkívül jó példája annak, miként lehet egy helyi közéletben fontos szerepet kapó, a közvélemény számára mégis csak felületesen ismert tragikus sorsú egyént háromdimenzióssá formálni, úgy, hogy a végeredmény a népszerűsítő ismeretterjesztés és a szak-történeti beszédmód határán egyensúlyozzon.

Az évkönyv harmadik szerkezeti egysége a *Táj és ember* címet viseli, és a környezeti válsággal kapcsolatos eddigi eredményeink néhány fontos darabját tartalmazza. Intézetünk ösztöndíjas kutatója, Borbély Sándor *Informalitás, gazdasági stratégiák és lokális tájhasználati gyakorlatok* című tanulmánya a tájhasználat változásának társadalmi kereteivel foglalkozik egy határ menti vizsgálati terepen – az Oroszország Ukrajna elleni háborúja miatt a korábbinál jóval több figyelmet kapó régióban –, a Tiszaháton végzett kutatás alapján. A vizsgálat a környezetszennyezés, valamint az ártéri legelők felhagyása és az erdőterületek pusztulása mögött az akkori helyi lakosság azon törekvéseit találta, hogy alkalmazkodjon a poszt szocialista gazdasági viszonyokhoz és a gyenge államisághoz. A szerző a Tisza-völgyének állapota szempontjából fontos új tudáselemeket hoz a köztudatba egy olyan időpillanatban, amikor a térség etnikai térképét alapvetően rendezik át a háborús menekülthullámok. Balogh Róbert, intézetünk munkatársa a nyárfafajták elterjesztésére irányuló magyarországi törekvések és ezek tágabb erdészetpolitikai kontextusa nyomán az antropocén korszak és az államszocializmus kapcsolatának három aspektusára hívja fel a figyelmet *Növekedés, tudomány és erdészeti politika az antropocénben: a magyarországi nyárfatermesztési program esete, 1945–1975* című munkájában. Előbb megtudhatjuk, miként mutatkozott meg a hidegháborús intézményrendszer keretei között a gazdasági növekedés és a természeti erőforrások kapcsolata. A tanulmány második részében a növényi betegségekre, majd a nyárfatelepítés hosszú távú

ökológiai hatásaira vonatkozó tudás korlátaira kerül a hangsúly. Évkönyvünk utolsó írását, Balogh Róbert *Egy kelet-közép-európai antikommunista és anti-nacionalista történész gondolatai az éghajlat narratíváiról* című, Lucian Boia magyar nyelven Kolozsváron megjelent kötetének (*Ember és klíma. Elméletek, forgatókönyvek, pszichózisok*) ismertetését két megfontolás miatt is fontosnak tartottuk. Egyfelől lényeges gondolatokat tartalmaz a környezeti válságtudat történetiségére vonatkozóan, másrészt az országosan ismert, széles olvasótáborral rendelkező történészek közül Közép-Európában a klímaváltozásra kevesen (például még Roman Holec) reagáltak külön monográfiával, Boia tehát ezen a területen is úttörőnek számít.

Hatos Pál – Balogh Róbert – Zahorán Csaba